

Cartago en de ontsluiting van archieven van vóór 1600

Sinds 2005 is het *Digitaal Oorkondeboek Groningen en Drenthe* in de digitale lucht (www.cartago.nl) en zijn vrijwel alle akten in de Groninger Archiven en het Drents Archief ontsloten. Het is tot nu toe het enige Nederlandse digitale oorkondenboek dat vele tienduizenden akten van vóór 1600 aanbiedt. Waar blijft de rest?

Redmer Alma ■

De belangstelling voor de ontsluiting van middeleeuwse archieven is ouder dan het Nederlandse archiefwezen, zoals blijkt uit de eeuwenoude traditie van oorkondenboeken en andere tekstedities. Dat het oudste archiefmateriaal een aparte behandeling verdient, werd in de bekende *Handleiding* van Feith, Fruin en Muller expliciet verwoord: "De systematische indeeling is dus de meest aanbevelenswaardige. Daarmede is echter niet gezegd, dat het niet zeer nuttig en zeer aanbevelenswaardig kan zijn, om van een systematisch ingericht archief chronologisch ingerichte lijsten van regesten der belangrijkste stukken (b.v. der oorkonden) uit te geven. Daardoor komt men aan de wensen der historici op zeer doelmatige wijze tegemoet. Maar deze lijsten bedoelen iets anders als de

inventaris."¹ Daarmee is op kernachtige wijze de complementaire verhouding geschetst tussen de systematische inventaris en de contextvrije ontsluiting zoals die door een (digitaal) oorkondenboek wordt geboden.

Verschuiving

Sinds de verschijning van de *Handleiding* heeft het archiefwezen niet stilgezeten. De aandacht voor de nieuwere archieven is sterk toegenomen en het vervaardigen van regesten is een dusdanig tijdrovende zaak dat het in de laatste decennia bij de meeste archieven geheel in onbruik is geraakt ten gunste van de puur systematische inventaris. De "wensen der historici" bleven echter onverminderd bestaan en de vraag nam zelfs enorm toe door de toestroom van andere gebruikers die

hun weg naar het archief wisten te vinden sinds de democratisering van het archiefwezen in de afgelopen halve eeuw. Archieven konden daar nauwelijks in voorzien en de tijdgeest weerhield hen daar ook van: de buitenproportionale aandacht voor de oudste archieven tot halverwege de vorige eeuw sloeg om naar de exclusieve aandacht voor de

bronnen uit de nieuwste tijd. Archivarissen werden informatie-managers die strekkende kilometers dienden te verwerken, ongeacht het onderscheid tussen paasstijl en kerststijl of de kleur van de aanhangende waszegels. Kwantiteit en projectmatig werken werden – terecht – in het archiefwezen geïntroduceerd en werden – ten onrechte – de enige criteria waarop werd afgerekend. Niet alleen de archivarissen pasten zich aan de nieuwe eisen aan, maar ook de historici, van wie het werkteerren op vergelijkbare wijze verschoof. Grootse en meeslepende verhalen werden gevraagd, per pagina geteld en niet op uren van tijdrovend ambachtelijk archiefonderzoek, dat naar de achtergrond verschoof. Met gedegen bronnenuitgaven scoorde men niet langer en in toenemende mate werd afgezien van het vervaardigen van oorkondenboeken en edities van stadsrekeningen. Hulpwetenschappen worden aan universiteiten en archiefopleidingen nauwelijks meer onderwezen.

Een nieuw tijdperk

Een klaagzang over al het moois dat de afgelopen eeuw verloren is gegaan, is even zinloos als onterecht. Tegenover de teloorgang van het historisch-wetenschappelijke karakter van het archiefwezen en het archivalistische karakter van de historische wetenschap, staan namelijk andere verworvenheden van de nieuwe tijd. De democratisering van het archiefwezen heeft de doelgroep

explosief doen groeien. De kennis van hulpwetenschappen als de beoefening van de regionale geschiedenis wordt minder gedragen door professionele archivissen en wetenschappers dan door de veel grotere groep archiefbezoekers en -onderzoekers. De digitale ontwikkelingen schiepen verder nieuwe mogelijkheden om aan de "wensen der historici" tegemoet te komen. Het werd mogelijk om grote hoeveelheden oorkonden en overige bronnen op andere wijze nader te ontsluiten dan met regesten of integrale tekstuitgaven, met name met behulp van afbeeldingen. In plaats van de dure en eendimensionale weergave van papier, ontsloten met slechts één sleutel (chronologie), kwam nu de presentatie in een meerdimensionale structuur via internet, met de mogelijkheid van kruisverwijzingen en zoekstrategieën op verschillende sleutels. Het tijdrovende vervaardigen van definitieve drukklare beschrijvingen, die pas gepubliceerd konden worden als de laatste oorkonde van een deel of levering voltooid was, kon worden vervangen door een dynamisch systeem waarbij voorlopige en onvolledige resultaten aan het publiek worden getoond. Niet langer was het onderzoek in de oudste archieven voorbehouden aan een kleine groep deskundigen die de toegang tot archieven of wetenschappelijke bibliotheken had gevonden, maar alle belangstellenden konden in contact komen met middeleeuwse archiefbronnen. Niet alleen als gebruiker, maar ook als medewerker en leverancier van informatie.

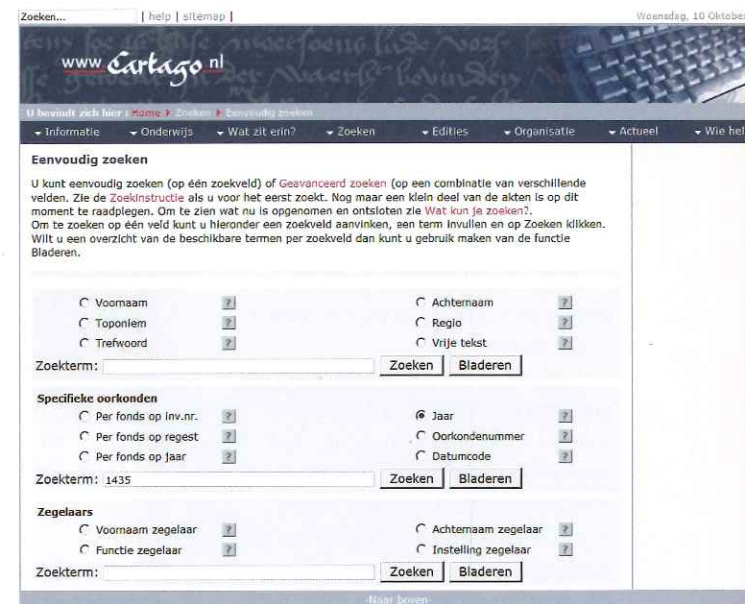
Cartago

In 1998 werd, met deze voordelen voor ogen en op dat moment nog tegen de tijdgeest in, door de Groninger Archiven en het Drents Archief het project *Digitaal Oorkondeboek Groningen en Drenthe* (Cartago) opgestart. In 2005 werd de website gepubliceerd en in 2008 werd de eerste fase afgesloten: de publicatie van alle akten van vóór 1600 in de beide archiefbewaarplaatsen. Die van het oud archief van de stad Groningen worden momenteel aan Cartago toegevoegd, waardoor ruim 150.000 scans van stukken van vóór 1600 worden aangeboden. Bij de selectie werd de inhoud van de akte als uitgangspunt genomen, niet het object (bijvoorbeeld alleen charters).

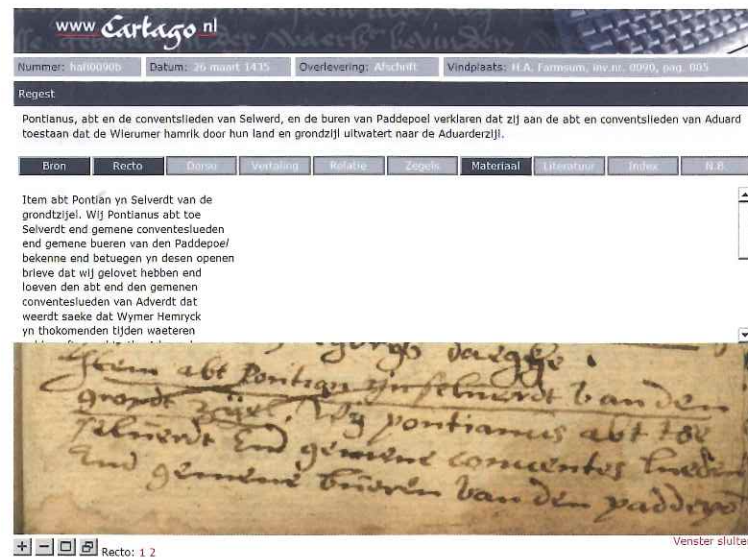
Zowel originelen als concepten, afschriften, vidimussen en een aantal edities zijn opgenomen, niet beperkt tot een aantal fondsen maar afkomstig uit alle (eventueel voorlopig) geïnventariseerde archieven in de beide archiefbewaarplaatsen. Van al deze akten worden scans getoond en zijn zoveel mogelijk de reeds beschikbare en deels nieuw vervaardigde metadata en transcripties opgenomen. Gezocht kan worden op verschillende zoekingen. Verder is er de mogelijkheid voor gebruikers om met behulp van een speciale module nieuwe transcripties te vervaardigen die, na redactie, aan Cartago worden toegevoegd. Door verschillende correspondenten wordt van deze mogelijkheid gebruik gemaakt, al wordt nog niet actief geworven omdat het redigeren en controleren vanzelfsprekend de nodige tijd kost. Cartago is, net als een klassiek oorkondenboek of regestenlijst, aktegeoriënteerd en kent dus een strikt logische ordening, zonder fysieke of archivalistische context. Hierin wordt immers door de inventaris voorzien, in dit geval door MAIS/Flexis, en dubbel beheer dient altijd vermeden te worden. Daarom staat de koppeling tussen Cartago en MAIS/Flexis hoog op de prioriteitenlijst, zodat de gebruiker van Cartago inzicht krijgt in de archivalistische context en aan de andere kant via archieven.nl de ontsluiting van de individuele akten geboden kan worden. Verder is het Staatsarchiv Aurich (Oostfriesland) begonnen met de beschrijving en digitalisering van 'Große Urkundensammlung' (Rep. 1), die aan de database van Cartago moet worden toegevoegd. De opmaak en werking van het huidige Cartago is sinds de lancering in 2005 niet wezenlijk gewijzigd, waardoor het zowel qua uiterlijk als functionaliteit een tamelijk Spartaanse site is, waarvan de statische inhoud het nodige onderhoud behoeft.

Andere digitale oorkondenboeken

Tot nu toe is Cartago het enige digitale oorkondenboek van grote omvang binnen Nederland, maar het besef dat middeleeuwse oorkonden een fundamenteel andere ontsluiting behoeven dan bouwvergunningen uit de 20e eeuw, is door verschillende archiefinstellingen opgepakt. Dat blijkt onder andere uit de *Charterbank* van het Regionaal Archief Tilburg, het project *Virtuele onderzoekruimte. Gelre voor 1580* van het Gelders Archief, alsmede verschillende zegelprojecten. Deze lovenswaardige initiatieven kennen grote onderlinge verschillen in bereik (periode, materiaal, thema) en doelgroep. Een gemeenschappelijke noemer is moeilijk aan te wijzen, of het zou moeten zijn dat zij alle een uiting zijn van de wens van archivarissen om hun verantwoordelijkheid ten aanzien van de oudere archiefbestanden te nemen. Is het niet vreemd dat het aantal initiatieven, zeven jaar na de lancering van Cartago, nog zo gering is en de omvang van de nu ontsloten bronnen (buiten Cartago en de zegelprojecten) nog zo beperkt is, zeker in vergelijking met de vele oorkondenboeken die het afgelopen decennium bij onze oosterburen tot stand zijn gekomen? Ja, dat is paradoxaal maar wel verklaarbaar. De voorsprong van Duitsland kan mede daaruit verklaard worden dat de democratisering van het archiefonderzoek aldaar pas veel later zijn vlucht nam – de zegeningen van de

>> Archiefwet 1962 zijn aan hen voorbijgegaan. Meer dan bij ons zijn de Duitse archieven nog grotendeels het domein van de wetenschapper. Tegenover de nadelen daarvan en de achterstand die het Duitse archiefwezen met betrekking tot het publieksbereik kenmerkt, staat echter een grotere bereidheid om het middeleeuwse archief onderwerp van nadere ontsluiting te maken en daarin te investeren. Op het gebied van toegankelijkheid en uniforme ontsluiting loopt Nederland voorop en dat geeft een stevige basis voor gestandaardiseerde en geïntegreerde oplossingen. In dat voordeel schuilt echter tegelijkertijd een gevaar dat zich tegen innovatieve initiatieven kan keren. De angst om verweten te worden dat men het wiel opnieuw uitvindt, is groot en die angst slaat vele initiatieven dood. In Duitsland wordt men daardoor blijkbaar minder gehinderd. Een zeker amateurisme is verschillende Duitse digitale oorkondenboeken dan ook niet te onzeggen, maar onderwijl zijn zij er maar mooi wel. Intussen dreigt nog steeds het risico van versnippering van kennis en expertise.

Voorbeeld van een presentatie van een afschrift van een akte. Niet de gehele pagina wordt ontsloten, maar de tekst van de zich daarop bevindende akten.

Deze versnippering verhindert niet alleen het efficiënt inzetten van middelen, maar heeft ook tot gevolg dat de afzonderlijke websites die er het resultaat van zijn, niet of onvoldoende in verbinding met elkaar staan, waardoor toekomstige integratie wordt bemoeilijkt.

Beheer

Er is dus bestuurlijke moed voor nodig om een innovatief project aan te vangen,

maar er is nog veel meer moed nodig om een gerealiseerd project in de lucht te houden en door te ontwikkelen. Het dynamische karakter van een ontsluitingsmedium heeft alleen zin als de investering in de toevoeging van nieuwe data en het onderhoud van de reeds toegevoegde data voortgezet wordt. Ook Web 2.0-functionaliteiten met een bijbehorende community kunnen niet zonder investering voortleven. Beheer en doorontwikkeling zijn na de voltooiing

van een vernieuwende applicatie niet sexy meer, omdat de nieuwigheid eraf is, maar het is zaak om subsidiegevers en beleidsmakers te overtuigen van de noodzaak ervan. Innovatie omwille van de innovatie zelf brengt archieven noch gebruikers verder. In de kracht van de digitale oorkondenboeken, het optimaal benutten van de technische mogelijkheden van het moment, schuilt tegelijk hun bedreiging. In een tijdperk waarin de hypes elkaar in steeds hoger tempo afwisselen en de interesse al verflauwd is voordat een nieuw project goed en wel opgestart is, moeten zij concurreren met nieuwe technologische ontwikkelingen waaraan instellingen per se moeten deelnemen om hun voortbestaan te garanderen.

Uit de impasse?

Het is duidelijk dat de ontwikkeling van Nederlandse digitale oorkondenboeken weliswaar langzaam voortschrijdt, maar geen gelijke tred houdt met de technische mogelijkheden en zeker niet met de wensen van de gebruikers. Toen de structuur van Cartago ontworpen werd, leefden we nog in de tijd van de databases, grote tot enorm grote hoeveelheden data die binnen één systeem beheerd en ontsloten werden. Bij het ontwerp van Cartago is geanticipeerd op een uitbreiding naar de aangrenzende gebieden Friesland en Oost-Friesland, maar uitdrukkelijk niet verder. Er is in principe een strikte scheiding tussen datastructuur, applicatie en inhoud. De tijd van megadatabases is voorbij en het streven naar een groot Nederlands, laat staan Europees oorkondenboek dat aan alle individuele wensen – van de Charterbank Tilburg tot het Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299 – tegemoetkomt, is tot mislukken gedoemd.

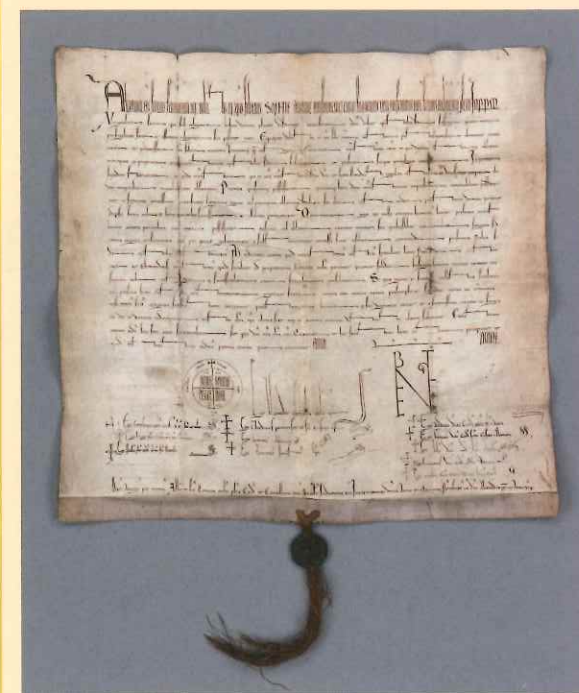
Standaardisering

Dat laat onverlet dat het tegengaan van de versnippering de grootste opgave van de komende jaren zal moeten zijn, maar dan meer in de vorm van convergentie op een metaniveau dan door fusie van de verschillende oorkondenboeken. Het toverwoord is interconnectabiliteit op een semantisch niveau, op basis van (inter)nationaal te ontwikkelen standaarden. In 2002 is het Monasterium Collaborative Archive (www.monasterium.net) opgezet als

Midden-Europees oorkondenboek, waaraan momenteel tien landen deelnemen. Monasterium is een project van ICARUS en is partner van Europeana. De gebruikte op XML gebaseerde datastructuur is gebaseerd op het Charters Encoding Initiative (CEI), dat vanuit de Ludwig-Maximilians-Universität te München is ontwikkeld en vooral door diplomatici. Vergelijking van de datastructuren van Cartago en Monasterium leert dat beide elkaar aanvullen: de diplomatische kant is bij Monasterium nader uitgewerkt, terwijl Cartago een sterker archivistische insteek kent. De applicatie Cartago is dan ook meer gericht op het verwerken van grote hoeveelheden niet exclusief middeleeuws materiaal en met meer aandacht voor een niet-wetenschappelijk publiek.

En nu?

Dat de toekomst voor de ontsluiting van archieven van vóór 1600 in de ontwikkeling van semantische standaarden voor het oudere archiefmateriaal ligt, lijkt mij evident. Niet alleen kan dat een wapen zijn tegen verwijten dat opnieuw het wiel wordt uitgevonden, het geeft ook een solide basis aan de ontwikkeling en vulling van nieuwe digitale oorkondenboeken. De grote vraag is natuurlijk wie het initiatief neemt voor deze ontwikkeling. Vanuit het Digitaal Oorkondeboek Groningen en Drenthe zijn hiertoe aanzetten gedaan, maar voor de realisatie van een nationaal gedragen standaard is meer nodig. De ontwikkeling van standaarddatastructuren en bijbehorende applicaties is te belangrijk om alleen aan historici over te laten, al was het maar omdat juist de archivariissen de archivistische context van een stuk kennen en beheren, en ervaring hebben met de publiekscant. De samenwerking tussen beide velden is dus noodzakelijk. Dat bemoeilijkt de realisatie, maar aan de andere kant kent het speelveld van de oudere archieven een beperkt aantal spelers. Het wachten is op een partij die het initiatief neemt om deze spelers

In 1179 nam paus Alexander III de abdij Rijnburg in bescherming. De afspraken zijn vastgelegd in een plechtig privilege, in een vorm die na 1200 nog zelden voorkomt. Zo'n charter wordt gekenmerkt door bijzonderheden als het geblongeerde schrift van de eerste regel en onderaan de rota [dubbele cirkel met kruis en daarin de naam van de paus, de namen Petrus en Paulus en een devies], de eigenhandige ondertekening door de paus [ego Alexander catholicae ecclesiae episcopus – de laatste twee woorden zijn afgekort], de eigenhandige onderschriften van de kardinalen en het monogram 'benevalete'. Pauselijke oorkonden zijn voorzien van een loden zegel [bulla, lood] daarom wordt gesproken van een 'pauselijke bul'. Aan de voorzijde staan altijd de hoofden van de apostelen Petrus en Paulus en aan de achterzijde de naam van de paus met het rangnummer, dat in de tekst niet voorkomt. Meestal hangt het zegel aan een hennepen touwtje, maar bij plechtige privileges, zoals dit, worden zijden koorden gebruikt (NL-HaNA, Abdij Rijnsburg, 3.18.20, inv.nr. 23).

tezamen te brengen.

De kwestie van de continuïteit van het beheer en onderhoud wordt daarmee niet opgelost; dat is een zaak van de archieven zelf. Deze problematiek raakt overigens niet alleen de digitale oorkondenboeken, maar alle langlopende projecten op het terrein van de ontsluiting van archieven. ■

Noot

1 ■ S. Muller, J.A. Feith en R. Fruin, *Handleiding voor het ordenen en beschrijven* (Groningen 1898) 30.

Redmer Alma ■ projectleider van het Digitaal Oorkondeboek Groningen en Drenthe en als beleidsmedewerker informatisering werkzaam bij het Drents Archief.

Ter bevordering van de leesbaarheid vond de Haagse rijksarchivaris Bakhuisen van den Brink het een goed idee om de charters met tinctuur te behandelen. Het resultaat was overrechts, zoals te zien is aan dit

vidimus (Latijn voor "wij hebben gezien") uit 1420 van twee akten over de rechten van de graaf van Holland op zijn graafschap (NL-HaNA, Graven van Holland, 3.01.01 inv.nr. 117).